

Glossa Iuridica

VIII. évfolyam

KÜLÖNSZÁM

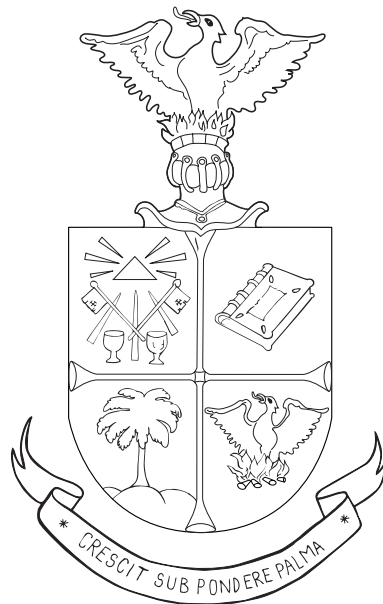

Glossa Iuridica

VIII. évfolyam

KÜLÖNSZÁM

VÍRUS ÉS ETIKA

Budapest, 2021

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

„BOCS, MOST NEM ÉREK RÁ, RENGETEGET KELL DOLGOZNOM”

A kapitalista gazdasági rendszer munkaetikája, avagy miért végzünk rengeteg értelmetlen munkát?

GOSZTONYI MÁRTON
egyetemi adjunktus (KRE ÁJK)

*Work, work, work, work, work, work
He said me haffi
Work, work, work, work, work, work
He see me do mi
Dirt, dirt, dirt, dirt, dirt, dirt
So me put in
Work, work, work, work, work, work
When you ah gon'
Learn, learn, learn, learn, learn?
Me nuh care if him
Hurt, hurt, hurt, hurt, hurting
Rihanna*

1. Bevezetés

Miért dolgozunk rengeteget, és sokszor feleslegesen? Miért nem tükrözi a rengeteg munkával töltött időnk és energiánkat a fizetésünk is? A világméretű járvány (újra) felszínre hozott több olyan gazdasági és társadalmi kérdést a munkavégzésünkkel kapcsolatban, amelyek megválaszolásra, újragondolásra várnak. Tanulmányomban így olyan kérdésekre keresem a választ, hogy a kapitalista gazdasági rendszer keretei között végzett munkák, milyen etikai premisszákon nyugszanak? Hogyan alakította át a kapitalizmus a munkáról alkotott fogalmainkat? Hogyan vált az időnk pénzzé? Miért és hogyan alakult ki az társadalmunkban az, hogy amíg túldolgozzuk magunkat, mégis létrejön rengeteg felesleges, értelmetlen munkakör, és mégis megjelenik a hihetetlen mértékű és egyre szélesedő társadalmi és gazdasági polarizáció társadalmainkban?

2018 New York, a metrón utazva az ember szeme akaratlanul is Fiverr¹ hirdetését olvassa: *“You eat a coffee for lunch. You follow through on your follow-through. Sleep deprivation is your drug of choice. You might be a doer”*². 2020 Budapest, egy munkavállaló feljegyzését olvasom a munkájáról: *„Azután lettem először igazán szerelmes, hogy elegem lett a testekből. Már a nejem mellett is elég sokat néztem pornót, na, vajon miért, de pár hónappal a válás után teljesen rákattantam. Egyre durvább cuccot toltam belőle, még az irodában is, betettem a lenémított telót egy kupac könyv közé, mert a képernyőmet látni lehetett a folyosóról. Közben, legtöbbször, vadul gépeltem, legalább foglalt volt a kezem, önfegyelmi gyakorlat [...] nem akkor hagytam abba az irodai kukkolást, ahogy neveztem magamban, amikor majdnem rajtakapott a főnöknőm, hanem akkor, amikor rájöttem, hogy teljes százötven oldal halandzsám gyűlt már össze... És nem is az a baj, hogy munkaidőben, hanem azért ez kicsit mégiscsak szánalmas nem?”*³ 2020-ban kitör az első 21. századi globális pandémia, a koronavírus, az országok lezárják a határaikat, karanténba szorulnak az emberek, és megjelenik Amerikából indulva az ‘essential worker’ fogalma, Magyarországon pedig minden este tapssal köszönik meg a budapestiek az egészségügyben dolgozók munkáját. Mindez rövid időre átkeretezi, vagy inkább újra felhívja a társadalom figyelmét arra, hogy az társadalmi érték és a fizetés nagysága körül teljes elcsúszás figyelhető meg a különböző munkakörök mentén.

Esszészzerű tanulmányomnak, kissé fellengzősen a kapitalista gazdasági rendszer munkaetikája címet adtam, amit egészen biztosan nem fogok körüljárni ezen a pár oldalon. Messze túlfeszítené az írásom kereteit, ha a kapitalizmus, vagy akár a közgazdaságtan teljes etikai premisszáinak felfedésére vállalkoznék. Nem is próbálkozom meg ezzel.

Azonban pár irányt fontos tisztázni a témával kapcsolatosan, s ehhez érdemes Wilfred Beckerman alap téziseiből kiindulni, aki könyvében David Hume tipológiája alapján a gazdaságpolitikai kérdések elemzését két irányból végezte el. Egyfelől tényállításokra, másfelől értékállításokra bontja a premisszákat.⁴ A ‘pozitív javaslatok’, amelyek tényeken alapulnak⁵ és az „értékelési javaslatok”

1 Szabadúszó munkavállalóknak szánt online munkakereső platform.

2 Egy kávé ebédelsz. Téged követnek a követések. Az alváshiány a választott kábítószered. Te egy cselekvő, megvalósító lehetsz.

3 SZABÓ T. Anna: *Múzsza*. 2020. <https://index.hu/kultur/tarca/2020/06/13/muzsa/>. (2020. 08. 10.)

4 BECKERMAN, Wilfred: *Economics as Applied Ethics – Fact and Value in Economic Policy*. 2nd ed. Melbourne (Australia), Springer Nature, 2017, 54.

5 Természetesen további több száz oldalas könyvet igényelne annak kibontása, hogy léteznek-e egyáltalán ilyen objektív tények.

közötti különbségtétel mellett azonban egy harmadik, közbülső kategóriát is meghatároz, a „normatív állításokat”, amelyek etikai állítások arról, hogy mit kell tenni, vagy mit kellene tennie a társadalomnak.⁶ A normatív állítások ’igazolása’ esetében azonban a közgazdaság- és így a társadalomtudományok azzal az elméleti és gyakorlati dilemmával találja szemben magát, hogy az egyének aggregát cselekvése, nem egyezik meg egy gazdasági vagy társadalmi rendszer cselekvésével, és etikai hozzáállásával. Egy rendszer etikai elemzése, nem pusztán eredője, átlaga, aggregálása ugyanis az egyéni cselekvések összességének, hanem rendszer szinten valami több, plusz jelenik meg benne. Igaz ez minden klasszikus közgazdaságtani fogalom rendszerszintű értelmezésére, így akár ha a hasznosság, a racionális cselekvés vagy a teljesítmény, koncepcióit nézzük, ezeket mind rendszerszinten kell megragadnunk, semmint az egyéni cselekvések felől. Mindezek azonban óhatatlanul is normatív állításokhoz vezetnek, amiket írásomban nincs szándékomban elkerülni, de mindenképpen fel szeretném hívni erre az olvasó figyelmét.

Írásom kontextusát adó kapitalista gazdasági rendszer elemzése esetében sem állunk jobban, mint a rendszerszintű etika elemzése esetében. A kapitalizmus ugyanis korántsem alkot egységes rendszert. Joseph Schumpeter kiváló munkáiban sorra veszi a különböző karakterjegyekkel és kapcsolati viszonyokkal jellemezhető kapitalizmus formákat, abból kiindulva, hogy maga a kapitalizmus mindig együtt értelmezendő a politikával, a kormányzattal, a társadalommal és a kultúrával, és ezek az entitások egy egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolatrendszert hoznak létre. Magyarán ezekbe az entitásokba van minden esetben beágyazódva a kapitalista gazdasági rendszer és maguk az egyéni cselekvések is.

Schumpeter meghatározása szerint a kapitalizmus „egy olyan szervezet, amely magában foglalja a termelési eszközök magántulajdonát, a profit nyereségéből fakadó magántulajdont, a veszteségekkel kapcsolatos magán felelősséget, valamint a magánbankokat”.⁷ Mindebből kiindulva maga a kapitalizmus nem több „mint egy szervezet, amelyet ugyanúgy érdemes elemezni mint más szervezeteket”.⁸ A kapitalizmus tehát egy olyan szervezeti rendszer, ami javakat hoz létre és elosztja azokat. A kapitalizmus kritikája, megértése mindebből kifolyólag a rendszeren „kívülről” jövő etikai, és gondolati síkokból származnak.

A helyzetet tovább nehezíti, hogy a kapitalizmus több száz éves története

6 BECKERMAN i. m. 86.

7 SCHUMPETER, Joseph: *Capitalism*. In. CLEMENCE R. V. (eds.): *Essays on entrepreneurs, innovations, business cycles, and the evolution of capitalism*. New Brunswick, Transaction, 2004, 189-210. 175.

8 SCHUMPETER i. m. 195.

alapján különböző formák alakultak ki, mint például a tiszta kapitalizmus, az irányított kapitalizmus, az állami kapitalizmus, a helyhez kötött kapitalizmus, a versenyképes kapitalizmus és a trösztösödött kapitalizmus.⁹ Ezek a formák mind különböző viszonyokban állnak a társadalommal, a kormányzattal, a politikával és az adott kultúrával, így mind más és más etikai premisszák reprezentánsai. A 21. századi kapitalizmust, az utolsó kapitalista forma jellemzi, melyben a monopol (vagy duopol, vagy oligopol) helyzetben lévő nagyvállalatok, erős politikai és kormányzati befolyással és lobbitevékenységgel uralják a piacot. Ezért is nevezik ezt a formát nagyvállalati kapitalizmusnak.¹⁰ Alapvetően természetesen nem a mérettel van itt elsődlegesen probléma, hanem a monopol piaci helyzettel, valamint azzal, hogy az ipar szélsőséges koncentrációjának megengedésével a kormányok alapvetően garantálják azt, hogy az oligopóliumok monopóliumokként viselkedhessenek, és így ösztönzik a hallgatóságos összejátszást, a pici és kormányzati szereplők között.¹¹

Többek között ez is hozza létre az 'új' társadalmi egyenlőtlenségeket, melyek sajátossága – Anthony Atkinson, Paul Krugman, Joseph Stiglitz és Thomas Piketty közgazdászok munkái alapján –, hogy a jövedelmi és a vagyoni egyenlőtlenségek növekedésének hatására a tőke néhány ember kezébe összpontosul. A közgazdászok munkáikban azt mutatják ki, hogy a tőke egyre inkább pénzügyi formát vesz fel társadalmunkban semmint, a technológiai vagy ipari újítások, társadalmi értékek, vagy a verseny előmozdítójaként jelenik meg.¹² Ez vezet az instabilitás általános érzéséhez, a kapitalizmus belső ellentmondásaihoz, a vállalkozók megtorpanó újításaihoz, a társadalmi osztályok és csoportok szélesedő egyenlőtlenségéhez.¹³

Mindebből a kontextust összefoglaló rövid bevezetőből is látható, hogy hatalmas témát ölel(ne) fel az írásom, aminek számos részét nem tárgyalom. Amit érinteni fogok az a kapitalista rendszer krízisállapotában végzett munka, és ennek is csupán két szelete. Egyfelől a munkavállalók folyamatos, 0/24 órás munkavégzése, a szabadidő, felemésztődése a munkában, másfelől a rengeteg értelmetlen munkakör és alibi munkavégzések kialakulása, a munkavégzés értékének polarizációja és viszonylagossá válása, amelyek furcsa mód tömegesen jellemzi a 'racionálisan kialakított' kapitalista munkahelyeket, s tökéletesen ellent mondanak a teljesítmény és funkcióorientált munkaszervezés kapitalista fogalmainak.

9 SCHUMPETER i. m. 77.

10 TEPPER, Jonathan: *The Myth of Capitalism*. London, Wiely, 2018, 120.

11 TEPPER i. m. 231.

12 BETTA, Michela: *Ethicmentality – Ethics in Capitalist Economy, Business, and Society*. Melbourne, Springer, 2016, 33.

13 BETTA i. m. 137.

Úgy gondolom, hogy a kapitalista gazdasági kontextusban végzett munka (és benne mi, a munkavállalók, a bérmunkások) esetében kialakult krízisek, nem a pandémiával alakultak ki természetesen, az csupán felerősítette, láthatóvá tette, kézzelfogható, inherens tapasztalattá tette azokat. Azonban a pandémiás tapasztalat megfelelő támpontot nyújt ahhoz, hogy a munka etikai kérdéseit újratárgyaljuk. Tanulmányomnak továbbá nem célja megdönthetetlen (etikai) ’igazságokat’ felállítani, csupán két krízis tendenciát felvázolni, amely a rendszer inherens logikájából ered, s látszólag teljes ellentmondásban állnak egymással.

2. Mi is az a munka és mi is az a haknietika?

A munka életünkben rendkívül kiemelt szerepet játszik. Életünk nagy részét ennek a fogalomnak a bűvkörében éljük. Mindebből kifolyólag a fogalom rendkívül sok szegmenst átölel, s rendkívül sok definíció adható rá. A következőkben a teljesség igénye nélkül tekintem át azokat az irányokat, amiken keresztül ez a fogalom értelmet nyerhet.

Míg a munka közvetlenül megélhetési kérdésként jelenik meg, közvetetten, de egyformán fontos, személyes és csoportos identitások képzője is. Mindebből következően rendkívül szerteágazó jelentéseket sűrít magába. Meghatározható fizikai átalakulásként, társadalmi tranzakcióként, gazdasági tevékenységként vagy személyes identitásként is.¹⁴ Ám ezek nem külön-külön, hanem egyszerre, együttesen írják le a fogalomgyűttest. A munka mindig együtt jár a kontroll fogalmával, amely a fizikai, és pszichológiai értelemben is társul a fogalomhoz. A munka elsődleges célja az, hogy az ember a természet irányításával, megélhetését biztosítani tudja a természetből és létre tudja hozni az emberi kultúrát.¹⁵ Egy ilyen tág meghatározás után látható, hogy nincs és nem is létezett olyan társadalom, ahol ez a fogalom ne lenne megtalálható.

A munka társadalmi és anyagi tranzakciókról termelésről szól. Sok esetben a munka során fontosabbak a minőségi jellemzők, mint az erőforrások elosztásával vagy előállításával kapcsolatos tényezők. A munka továbbá ellenőrzi és meghatározza a saját identitást csakúgy, mint a csoportidentitást. Végül a munkavállaló számára a munka egy személyes tapasztalat is, a valósághoz fűződő kapcsolata, amelyben számos pszichológiai, morális és etikai kérdés összesűrűsödik.¹⁶

Mindebből az is következik, hogy a munka fogalmának értelemezési keretei a történelem során rendkívül sokat változtak. A mai társadalmunkban használt

14 WALLMAN, Sandra: Social Anthropology of Work. *The University of Chicago Press Journals*, 1980, 21/3, 299-314., 306.

15 WALLMAN i. m. 1980, 311.

16 WALLMAN i. m. 1980, 315.

munkafogalom előképei a 16. században keresendők, ugyanis a reformáció és a merkantilizmus mélyrehatóan átalakította a 'munka' jelentését Európában. Ezek a hatások létrehozták a munka-elv fogalmát, a munka etikáját, amely egy kötelező (általában unalmas) tevékenységet takar, amelyet önmagán kívüli célokra hajtanak végre, vagyis valaminek az előállítására vagy elérésére, magunk vagy valaki más számára.¹⁷ A posztmodern munkafogalom kialakulására azonban nagy hatással voltak a 17. és a 18. századi felvilágosodás filozófusai is, akik a munkát az államisággal, és az önmegvalósítással kötötték össze. Egy olyan entitásként kezelték, amely az önmegvalósítás forrása, azaz az emberi létezés középpontjába helyzeték.¹⁸ Habár ezek az irányok meghatározóak némely kiváltságos, privilegizált munkakör és ezekben dolgozó munkavállalók esetében, nem lehet arról megfeledkezni, hogy a rengeteg ember számára a modern munka fogalma továbbra is csak fáradságot, ledobhatatlan kötelezettséget, bajt, fájdalmat jelent.¹⁹

Elég, ha csak a 19. századi, korai kapitalista munkavégzésekre gondolunk, amikor a tőkések a munkavállalói tömeget óriási gyáraiban, hihetetlen munkakörülmények között dolgoztatták, szoros mikromenedzsment és alárendeltségi viszonyok mellett. Ez volt az a kontextus, amiben létrejött a munkához tapadó, másik modern fogalmunk is, a munkahely fogalma, amely elkülöníti térbelileg és gondolati síkon is a szabadidőt és az otthont, a munkaidőtől és a munkahelytől.²⁰

A 20. század közepére megint átalakul a munkafogalom. Eddigre ugyanis széles körben elterjedt munkavégzési formaként alakul ki az, hogy az emberek nagyvállalatoknál dolgoznak, bér munkásként, viszonylag jó szociális juttatások és munkakörülmények között, amelyeket a munkajogi törvények irányítanak és a szakszervezetek védenek, és egészen nyugdíjazásukig biztosított foglalkoztatással rendelkeznek. A munkának ez a formalizmusa azonban csak a fejlett iparosodott országokban zajlott le, s mint köztudott, ezek az körülmények is hamarosan szertefoszlottak.

A 21. századra, ugyanis beköszöntött egy teljesen új munkavégzési forma, amely együtt járt a 70-es évektől kezdve az anyagi és munkahelyi biztonság eltűnésével. Beköszöntött a munkabizonytalanság új fogalma, a kapitalizmus bizonytalansága és krízise, valamint megjelent a hakni gazdaság ('gig economy').

A posztmodern hakni gazdaság alapját képező feladatok jellemzően rövidiek, átmenetiek, bizonytalanok és kiszámíthatatlanok, és az ezekhez való

17 STRÜMPELL Christian: *The Anthropology of Work and Labour*, *Ethnoscripts*, 2017, 19 (2), 5-14., 8.

18 STRÜMPELL i. m. 13.

19 Lásd Rihanna kezdősorai.

20 STRÜMPELL i. m. 10.

hozzájutás a jó teljesítménytől és hírnévtől, kapcsolatoktól és egyre inkább like-októl függ. Mindez azt jelenti, hogy a hakeni gazdaság megteremtett egy olyan gazdasági átalakulást, amelyben a munka fogalma átmeneti, instabil és patchwork szerűvé vált. Ez azt jelenti, hogy a munkavállalók kevesebb időt töltenek egy adott munkahelyen, a jövedelem nélkül eltöltött idő anyagi kockázatát saját maguk viselik és a munkavállalók több munkát vállalnak, esetleg egyidejűleg, egyszerre.²¹

Az Egyesült Királyságban a jelenlegi becslések szerint 1,1 millió ember dolgozik a hakeni gazdaságban, élelmet szállít, taxit vezet, szolgáltatásokat kínál. Mindezek közös jellemzője a digitális munkaerőplatformok használata, melyek olyan eszközök, amik lehetővé teszik a munkaadók számára, hogy hozzáférjenek az igény szerinti munkavállalók hatalmas tömegéhez.²² De hogyan is hatottak ezek a fogalmi átalakulások a munkaidőnkre?

3. Az idő(d) pénz! – A 0/24 órás munkavégzés kialakulása és posztmodern kontextusa

A munkavégzés a mai posztmodern társadalmunkban önmagában vett érték. Egy olyan megkérdőjelezhetetlen etikai premissza, ami nem a munka minőségét vagy értelmét állítja követendő példaként a társadalom tagjai elé, hanem a munkavégzést magát, a maga jelenvalóságában. Mindez természetesen öszszekapcsolódik az emberek bérmunkásokká válásával, amelynek eredőjeként sok esetben nem etikai kényszer áll a munkavégzés mögött, hanem egyszerű finandciális túlélés. Mindezzel az emberek a modern társadalmakban a munka harapófogójába kerültek, amely egyfelől etikai nyomásként, másfelől egzisztenciális nyomásként nehezedik a vállukra.

Ahhoz azonban, hogy a jelenlegi munkakríziseket értelmezni tudjuk, legelőször a gazdasági rendszer által megjelenített etikai és morális ígéreteket kell áttekintenünk. Ha a 21. századi 'monopol', 'nagyvállalati' kapitalizmusra tekintünk akkor azonban számos olyan krízispontot látunk, melyek egyidősek magával a gazdasági rendszerrel, ám a 70-es évektől felerősödtek, és a teljes rendszer kríziséhez vezettek.

A kapitalizmus korai korszakában író elméletalkotók Adam Smith, Benjamin Franklin s később Keynes is olyan ma már utópikusnak tűnő állításokat fogalmaztak meg, hogy a kapitalista gazdaságban a jövőben elég lesz csupán napi 4 órát dolgozni.²³ Vagy tekinthetünk akár Schumpeter írásaira is, aki elismeri,

21 WOODCOCK, Jamie: *The Gig Economy*. London, Wiely, 2019, 44.

22 WOODCOCK i. m. 60.

23 BERGMAN, Rutger: *Utópia realistáknak*. Budapest, Cser Könyvkiadó, 2019, 32.

hogy a kapitalista rendszer végül lehetővé teszi számukra a virágzást azáltal, hogy „az emberi energiát a gazdasági feladatokra koncentrálja, a technológiai fejlődéshez kedvező ésszerű hozzáállást alakít ki, és magas díjazást biztosít a siker ellenében”.²⁴

Amit egyikük sem jósolt meg, de bekövetkezett az az ugrásszerű és primátusra helyeződő túlfogyasztás lett, valamint ezzel párhuzamosan a társadalmi és környezeti externáliák figyelmen kívül hagyása. Ez a gondolat, majd csak a '60-as évek elméletalkotóinak munkáiban merül fel és a '90-es évek új közgazdaságtudományi irányzataiban (zöldközgazdaság, fenntartható közgazdaság) kezd csupán megjelenni.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy már a kapitalizmus kezdetekor ne érte volna számos kritika és rendszert és a benne létrejövő munkavégzést. Ezek elsődlegesen a kommunista és anarchista elméletek irányából érkeztek, s főként etikai, gazdasági, társadalmi és filozófiai oldalról kérdőjelezték meg a rendszer valóság alapját. Mihail Bakunyin gondolatát újrafogalmazva az egyenlőség és az igazságosság egészen egyszerűen egy olyan gazdasági rendszer (sic!) „létrehozását teszi szükségessé, amely felépítésénél fogva minden egyes ember számára – a születésétől kezdve a serdülő és felnőtt koron át – egyenlő lehetőséget biztosít először is a megélhetés és a tanulás terén, majd később természetes képességeinek és hajlamainak teljes kibontakozásához”.²⁵ Ahhoz, hogy ehhez a létállapothoz és munkavégzéshez az öröklési jogot,²⁶ a tulajdont magát,²⁷ az államot²⁸ vagy a kapitalizmust kell eltörölnünk, vagy meghaladnunk, na eben már megoszlottak a vélemények.

24 SCHUMPETER, i. m. 2004, 198.

25 BAKUNYIN, Mihail: *Revolutionary catechism*. In: DOLGOFF, Sam (ed.): *Bakunin on Anarchy*. London (UK), 1964 [1846], 76-97., 82.

26 BAKUNYIN, i. m. 90.

27 PROUDHON, Pierre-Joseph: *Mi a tulajdon?* In: Bozóki András – Sükösd Miklós (szerk.): *Anarchizmus*. Budapest, Budapest, Századvég kiadó, 1991 [1846], 30-45., 41.

28 GODWIN, William: *Enquiry Concerning Political Justice*. In: SHATZ, Marchall S. (eds.): *The Essential Works of Anarchism*. New York, Quadrangle Books, 1972 [1810], 72-92., 80.; THOREAU, Henry David: *Walden/A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Budapest, Fekete Sas Könyvkiadó, 2015, 55.

John Stuart Mill elméleteiben is egy olyan gazdaságot vázolt fel, amiben a kapitalista munkavégzés csak akkor ér valamit, ha szabadidőre tudjuk azt vállalni.²⁹ Mill a 'szabadidő evangéliumát' hirdette, melyben a technikai és gazdasági fejlődés arra kiváló út, hogy a munkaidőt le tudjuk rövidíteni. Sajnos akkor sem, és azóta sem történt meg egyszer sem az emberi történelemben, hogy egy technikai újítás beteljesítette volna ezt az ígéretet. Ha az eszközök technicizációját nézzük azok, csupán felgyorsították az életet, összesűrítték, komplexebbé tették a munkavégzést, illetve új (virtuális) platformokat nyitottak, melyek újabb felületeket és csatornákat hoztak létre, melynek eredőjeként nemhogy csökkent, de éppenséggel nőtt a munkavégzés időtartama.

De nem kell ennyire előreszaladunk 2020-ig, elég ha visszatekintünk a korai kapitalizmusra. A 19. században az ipari forradalom robbanásszerű technológiai újításokat és hatalmas gazdasági növekedés eredményezett, a munkavégzés esetében azonban éppen ellenkező folyamatokat hozott létre. Míg az 1300-as években egy angol földműves évi 1500 órát dolgozott, addig a 19. században 3000 órát kellett már dolgoznia a puszta megélhetéséért, embertelen körülmények között.³⁰ A 19. századra beköszöntött ugyanis a 70 órás munkahét, hétvégék és szabadságok nélkül.

Természetesen lehet a mellett továbbra is érvelni (még az előbb ismertett tények ellenére is), hogy a kapitalizmus („az egyetlen működő gazdasági rendszer”) narratívájának hegemoniája előtt az emberiség még többet dolgozott s még kevesebb szabadideje volt. Százával tudnánk azokat a mítoszokat idézni, miszerint a vadászó-gyűjtögető társadalmakban az emberek 0/24 órás fáradtságos munkával keresték meg a kenyerüket. A probléma azonban ezekkel az állításokkal az, hogy ezeket a mítoszokat (a korai közgazdászok elméleteik alátámasztásához konstruált, ám nem tényadatokon nyugvó mítoszain kívül) gyakorlatilag semmi sem támasztja alá. Ha a témával foglalkozó történeti antropológiai kutatásokat nézzük, akkor vadászó-gyűjtögető törzsek munkahete nem lehetett hosszabb mint 20 óra. Ha Clark adatait nézzük (1. Táblázat) akkor jól látható,³¹ hogy a kapitalista rendszer gyakorlatilag négyszeresére, ötszörösére emelte a napi munkaidőt az 1800-as években.

29 MILL, John Stuart: *A szabadságról*. Budapest, Helikon, 2020, 77.

30 BERGMAN i. m. 54.

31 CLARK, Gregory: *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. Princeton, Princeton University Press, 2008, 210.

GOSZTONYI MÁRTON

Társadalom	Munkatevékenység	Napi Munkaóra
Yanomamo	Mezőgazdaság, vadászat	2,8
Hiwi	Vadászó-gyűjtögető	3
Shipibo	Mezőgazdaság, halászat	3,4
Bemba	Mezőgazdaság, vadászat	3,4
Mekranoti	Mezőgazdaság, vadászat	3,9
Aruni	Mezőgazdaság	5,2
Xavante	Mezőgazdaság, vadászat	5,9
Machiguenga	Mezőgazdaság, vadászat	6
!Kung	Takarmányozás	6,4
Abelam	Mezőgazdaság, vadászat	6,5
Ache	Vadászó-gyűjtögető	6,9
Míkea	Mezőgazdaság, vadászat	7,4
Tatuyo	Mezőgazdaság, vadászat	7,6
Britain, 1800	Mezőgazdasági bérmunkások	8,2
Britain, 1800	Gyári munkások	8,2
United Kingdom, 2000	Bérmunkások	8,8
London, 1800	Bérmunkások	9,1

1. táblázat: Napi munkaidő megoszlása különböző társadalmakban (férfiak).
Forrás: Clark i. m.

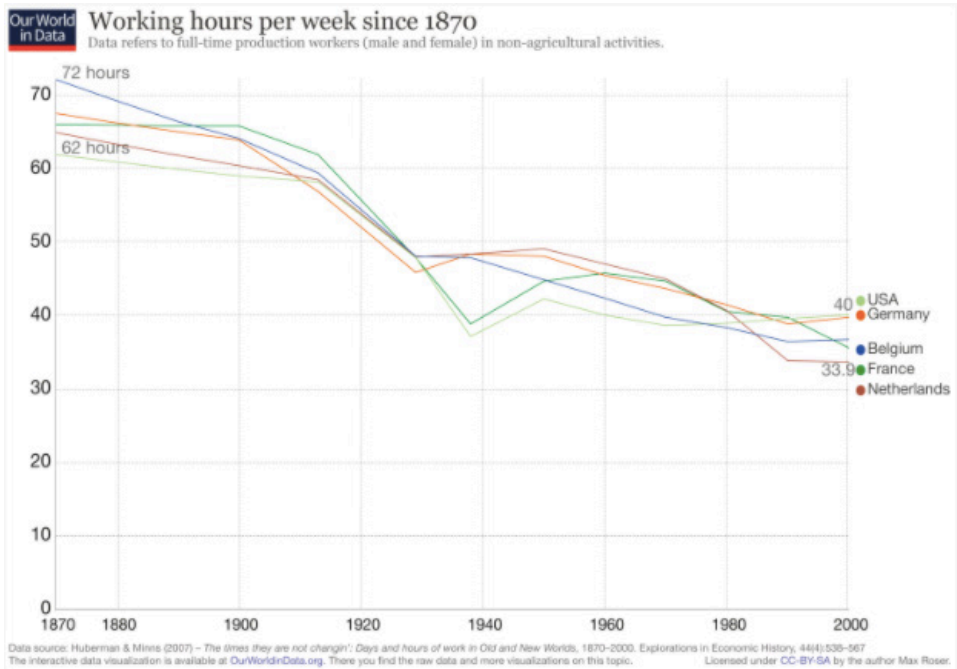
Nem kevésbé ironikus az sem, hogy a középkorban élő embereknek is több szabadsága volt, mint amit a kapitalista elméletalkotók pozitív utópiái valaha megjósoltak.³² Az 1300-as években élő spanyol földművesnek az éves szabadsága összeadva öt hónap körül mozgott, Franciaországban élők esetében pedig 6 hónap körül.³³

Természetesen a munkaidő folyamatosan változott a kapitalista rendszerben is. A 20. század elejétől kezdve a munkával töltött átlag heti órák száma jelentősen zuhannak Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is³⁴ (1. ábra).

32 BERGMAN i. m. 122.

33 SCHOR, Juliet: *The Overworked American: The Unexpected decline of Lauser*. New York, Basic Books, 2008, 288.

34 BERGMAN i. m. 171.

1. ábra: Heti átlag munkaidő változása 1870-200-ig. Forrás: Our World Data, 2020.

A 19. század derekán az embertelen körülményekre való válaszként ugyanis létrejött a munkások kollektívákba szerveződése, megjelentek a munkajogi aktivisták, akik kiharcolták a 40 órás munkahetet.³⁵ Majd 1926-ban, elsőként a Ford Motor Company vezette be az 5 napos munkahetet. Ford alapvetően a kapitalista gazdaság etikai normarendszerét követte, hisz célja a munkanapok számának csökkentésével a teljesítmény fokozása volt. A kipihent bérmunkás ugyanis, hatékonyabb munkaerő, továbbá hatékonyabb fogyasztó is. Hisz kinek lenne ideje Ford-T modellt vásárolni, ha egész nap a gyárban végzi ugyanazt a repetitív munkafolyamatot? Ennek az állításnak a gyakorlati igazolása hamar meg is született, így további cégek kezdték el átvenni az 5 napos és 40 órás munkahét modelljét.

A II. világháború után tovább csökkent a munkaidő, ekkor hangzott el John Maynard Keynes ma már szállóigévé váló előrejelzése is, hogy 2000-re 14 órás munkahetet fognak bevezetni, hisz a népesség 2%-ának munkája elég lesz a teljes termelés előállításához. Nem ez történt.

A '60-as években a munkával kapcsolatosan egy egészen új gondolati kör

35 Uo. 190.

látott napvilágot, a szabadidő eltöltésének kérdésköre. Ez a diskurzus a mai információgazdaság vitáiban is folyamatosan teret kap, de előképe jó 60 évre nyúlik vissza. A vita a körül a kérdéskörül bontakozik ki, hogy a munkaidő csökkenésével, eljutunk-e majd oda, hogy az embereknek annyi szabadidejük lesz, amivel nem tudnak majd mit kezdeni, valamint megfelelő szinten fogyasztani sem tudnak majd, a kieső jövedelmük következtében. Nem szeretnék itt hosszan kitérni arra, hogy mennyire paternalista morális premissza határozza meg ezt a vitát, hisz ezidáig ez az irány csak elméleti kérdésként vetődött fel, ugyanis a '70-es évek teljesen átrajzolták a munkaidő csökkenését.

A '70-es évek gazdasági krízise tökéletesen megállította a munkaidőcsökkenés folyamatát, amely a '80-as, '90-es években tovább folytatódott. A gazdasági növekedés nem a növekvő szabadidőben ölt a '70-es évektől így testet, hanem az egyre több felhalmozott tárgyban, jószágban jelentkezik.³⁶

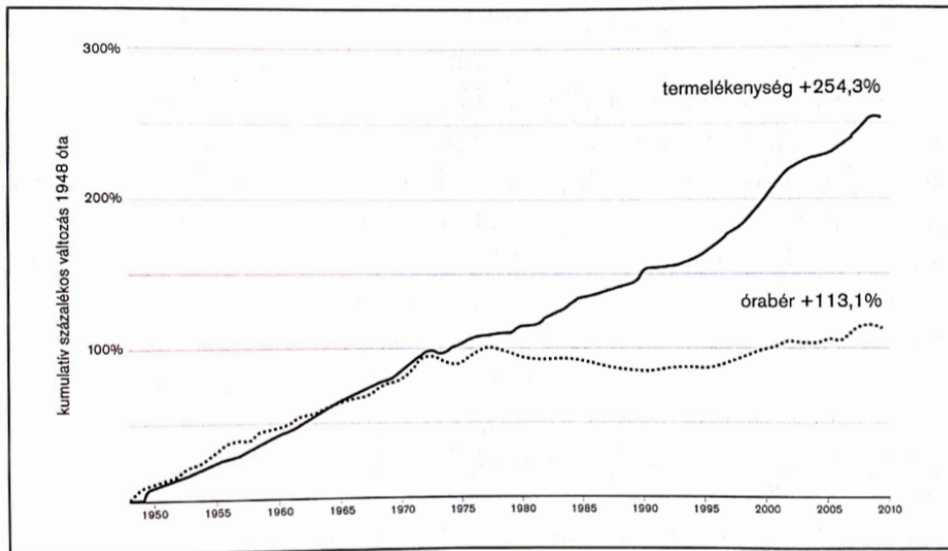
A '90-es és 2000-es munkaidő adatok szintén csalókéak, hiszen addigra lezajlott a munkaidő és a szabadidő teljes összemosása, a statisztikák pedig a munkahelyen töltött munkavégzést mérik csupán, s nem a munkával eltöltött időt. Így ha statisztikai értelemben csökkenést látunk is az adatokban, messze nem ez a tendencia figyelhető meg a 'valóságban'. A tudásgazdasággal megjelenő új munkakörök, valamint a tudástársadalom, információs társadalom megjelenésével a munkaórák és a szabadidővel töltött órák még kevésbé lettek szétválaszthatók. Több tanulmány kitér arra, hogy a statisztikai adatok ugyan nagyon széles spektrumon szóródnak munkakörök mentén, azonban jelenleg egyáltalán nem ritka a 80-90 órás munkahét, ha a valós munkával töltött időt mérjük. Ez gyakorlatilag pont az ellenkezőjét mutatja annak, mint amit a klasszikus kapitalizmus teoretikusai vártak. Azaz nemhogy több szabadidőnk lett, hanem elkezdtek halálra dolgozni magunkat. A munkából fakadó stressz, népbetegséggé vált, amelyet a pszichológusok tömegével próbálnak kezelni.³⁷

Ehhez kapcsolódik a jelenkori kapitalista gazdaság egy másik krízise, a stagnáló bérek és a tőke problematikája is. A 2. ábra 1950-től 2010-ig tekinti át az USA gazdaságát munkatermelékenység (teljesítmény) és munkabérek tekintetében.³⁸ Látható, hogy az 50-es évektől a 70-es évekig, beigazolódni látszott a neoliberalis közgazdaságtan pozitív utópiája, miszerint, a növekedő termelékenység mellett a bérek is növekednek majd.

36 Természetesen azokban az országokban, ahol a reáljövedelem szintje nem változott, ahol igen ott is nőtt a fogyasztás, csak hitelre (Bergman i. m.).

37 THOMPSON, E. P.: *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism*, *Past & Present*, 1967, 38 (1), 56-97., 71.

38 SZABÓ Katalin – HÁMORI Balázs: *Információgazdaságtan*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2006, 327.

2. ábra: Az USA gazdaságának áttekintése 1950-től 2010-ig a munkatermelékenység (teljesítmény) és munkabérek tekintetében (kumulatív százalékos változás) Forrás: Szabó–Hámori i. m. 2006.

A '70-es évektől ugyanakkor látható, hogy a két egyenes erősen szétválnak. Míg a termelékenység továbbra is szinte exponenciálisan nő, addig a munkabérek stagnálnak. Mindez azt jelenti, hogy a kettő között kinyíló szakadék a tulajdonosokhoz, befektetőkhez, tőkésekhez került. Mindez elképesztő erős társadalmi polarizációhoz és társadalmi feszültségekhez vezetett. Nem véletlen a 1% és 99% közötti különbségtétel, amely a fenti tőkés és bér munkás közötti szétnyíló ollóból fakad (részben).

Posztmodern korunkban a munka teljesítménye tehát egyre gyorsabban távolodik a tőke teljesítményétől. Természetesen a mai, információgazdaságban élő tőkés, nem a marxista osztályfogalommal megegyező osztály, amely a termelőeszközöket birtokolja, hanem egy olyan társadalmi réteg, amely a virtuális termelőeszközök virtuális tulajdonjogát birtokolja, vagy magukat az adatokat, információkat, melyek legtöbb esetben a személyes cselekvéseket és választásokat tükrözik.

Természetesen ennek a helyzetnek a kialakulása többtényezős kauzális hálóra vezethető vissza, a szakszervezetek hanyatlására, a pénzügyi szektor növekedésére, a tőke csökkenő adóterheire, a csökkenő munkahelyteremtési trendre, a mesterséges intelligencia és a robotizáció rohamos térnyerésére, a túlfogyasztásra és még hosszan lehetne az okokat sorolni.

Azonban már ebből is látható, hogy a munkavégzés minden estben nem csupán gazdasági kérdésként, hanem társadalmi, környezeti, politikai, hatalmi és filozófiai kérdésként is fel kell, hogy merüljön.

A politikai, hatalmi dimenziója a munkának, munkaviszonynak, a modern társadalmakban újfent elcsúszásban van az egyenlőség törékeny állapotából, a szélsőséges egyenlőtlenség felé. A globalizmusban egyre kevesebb beleszólási lehetőséget kapnak a munkaviszonyok alakításába a szakszervezetek, létrejött a bizonytalan munkakörülmények között, túldolgoztatott munkavégzők nagy tömege, egy olyan túlfogyasztó társadalomban, amely a tőkének egyre koncentráltabb, nagyobb hatalmat és teret juttat, míg teljességgel ellehetetleníti ezekkel a trendekkel szemben létrejövő csoportok érdekérvényesítési lehetőségét, és az érdekképviselőket. Ez az állapot semmiképpen sem újkeletű entitás, elég ha az első ismert – Eufrátesz menti – államok rabszolgatartó társadalmi berendezkedésére gondolunk, melyet mind-mind más kontextusban, s így más értelmezési keretekkel de tovább vittek az Egyiptomi fáraóságok, a görög városállamok, a Római Birodalom, a középkori feudális rendszer, a Kínai császárság, az újkori kolonializmus és nemzetállamok – mai szóhasználatnál élve – gazdaságélénkítő programjai, s a kora kapitalizmus. A munka teljesítményének kisajátítása és a gazdaság összefonódása a politikával és kormányzással tehát korántsem előzmény nélküli az emberi történelemben. Főként azon társadalmak esetében, amelyek államstruktúrával, vagyis egy központosított erőszakszervezet által monopolizált erőszakra épülő társadalmi szervezettel jellemezhetők.

A munka teljesítményének átalakulása nem lehet teljes a munkaidő átalakulásának áttekintése nélkül, azaz a munkának az időben való mérése nélkül. Ez posztmodern társadalmunkban összekapcsolódik azzal, hogy a jogilag (!) szabad állampolgárok eladják az idejüket, mely részben saját döntésükön alapszik. Mindez egy hosszú történeti folyamat eredője, amely a kapitalizmus gazdasági rendszerében látszik beérni.

A kapitalizmus korai időszaka létrehozott egy egészen szürreális újfajta munkaetikát, mely során a „munka nem végzés”, alapvetően társadalmi normaszegésnek, etikailag elvetendőnek számít. Ám mindez kiegészül azzal, hogy a munkaadó nem az elvégzett munkaért fizet, hanem a munkaidőért. A bérmunkás munkaideje így nem a sajátja, hanem azé, aki megvásárolja. Ebből következően, ha nem végzi valaki a munkáját, akkor gyakorlatilag meglopja a munkaadóját.³⁹ Ez a fajta gazdálkodási forma – miszerint egy ember ideje, egy másik ember tulajdona lehet –, csak a kapitalizmussal jelent meg, a legtöbb

39 GRAEBER, David: *Bullshit Jobs – A Theory*. London, Simon & Schuster, 2018, 201.

társadalomban ez a gazdasági csereforma ismeretlen.⁴⁰ Mindez nem azt jelenti, hogy ez a forma nem létezett, hisz a korábban is már felhozott rabszolgaságot elég régóta ismeri az emberiség, de az, hogy az emberek jogilag szabad emberként ilyen viszonyba kerülnek egy másik emberrel, teljesen új entitás.

Mindehhez természetesen kellett az, hogy a korai kapitalizmusban az idő fogalma is átalakult, amely során nem az elvégzett munkához (cselekvéshez, feladathoz) igazítjuk az időt, hanem fordítva az időhöz az elvégzendő cselekvést. Ez a szemléletbeli váltás egy hosszú és korántsem lineáris idősíkon folyó történet egyik állomása, melynek kezdőpontját a 15-16. századi humanista és reformáció kori etikai és filozófiai iskolákhoz lehet visszavezetni.⁴¹ A változó időszemlélet a 17. században erősödött fel, míg a 19. századra vált uralkodóvá. Az időt ezen filozófiai változások előtt nem mint egy részekre bontható, felosztható entitásként kezelték, hanem cirkuláris változóként, természeti időként. Az idő részekre bontásával és a feloszthatóságával hasonlatossá vált a pénzhez mint mértékegységhez, így könnyen eljutottunk oda, hogy az időt pénzre lehessen váltani, 'az idő pénz' lett. A kapitalista gazdaság totális munka fölötti kontrollját az idő pénzre váltása teremtette meg. Ez egyben volt egy morális, technológiai, társadalmi és kulturális fordulat is.

4. A munkakörök és munkaérték viszonya

Amint a bevezetőmben is utaltam már rá, a pandémia felszínre hozta újra azt a problémát, hogy egy adott munkakörhöz tartozó presztízs, javadalmazás és előállított érték aránytalan és likvid módon konstruálódik a társadalmunkban.

Az, hogy az alacsony presztízsű munkakörök rosszul fizetnek, nem újdonság. Az államalakulatok kialakulástól fogva eltérő bérek mellett működnek a társadalmak és működik a gazdaság. Természetesen a társadalom időnként 'rácsodálkozik' erre az anomáliára, elég ha az 1968-as szemétszállító munkások sztrájkját említjük New Yorkból, mely pár nap leforgása alatt gyakorlatilag megbénította a várost. Globális szinten a koronavírus hozta vissza megint a köztudatba azt, hogy a munkaértéket és az ehhez kapcsolódó alacsony presztízsű munkakörök bérstruktúráját és társadalmi presztízsét újra kéne gondolni.

40 GRAEBER i. m. 195.

41 Szimbolikusan jelzi ezt a változást az is, hogy ekkortájt jelentek meg és terjedtek el a falvakban a toronyórák is. THOMPSON, Derek: Are We Truly Overworked? An Investigation—in 6 Charts – Americans are laboring less than ever. So why do we feel so busy? *The Atlantic*, 2013. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2013/06/are-we-truly-overworked/309321> (2020. 08. 10.)

Gondoljuk csak végig, hogy mi történne, ha egy napra nem a szemétszállítók, hanem a politikai lobbisták, vagy minden könyvelő megtagadná a munkát? Esetleg minden bankár, vagy közösségi-média tanácsadó, vagy tőzsdei bróker? Valójában semmilyen komolyabb kár nem keletkezne, az élet folyna tovább. Sőt ez nem is egy légből kapott állítás, hisz Írországban 1970-ben a zátonyra futott bértárgyalások következtében az ír banki alkalmazottak sztrájkot hirdettek. Az előrejelezhető mechanizmusok elkezdtek működni, az emberek készpénz-felvásárlásba kezdtek, az ország tartalékait befagyasztották, s mindenki arra várt, hogy pár nap múlva összeomlik az ír gazdaság. Nem ez történt. A sztrájk egészen 6 hónapig tartott, s kevés lenyomatot hagyott az emberekben, ugyanis nagyjából semmi sem történt. Az élet folyt a megszokott rendjében tovább. Az emberek elkezdtek saját, illetve helyi pénzeket kibocsájtani, új likvid csereeszközöket találtak, decentralizálódott a monetáris gazdaság, s az ország egészen prímán megvolt a bankjai nélkül. Természetesen ehhez kellett az a társadalmi bizalomnak a megléte, amely adott volt akkor Írországban,⁴² és természetesen a vállalkozások növekedése – hitelkonstrukciók hiányában – megállt. Azonban ha végig gondoljuk ezt a két példát, akkor a jövedelem eloszlásának elég nagy anomáliáira mutatnak rá a kapitalista gazdasági rendszerben.

A klasszikus közgazdaságtani értelmezések szerint a jövedelmek egyenlőtlen elosztása az oktatáshoz, valamint az elvégzett munka értékéhez köthető, ezek azok a tényezők, melyek elsősorban igazságosan kialakítják a munkák eltérő javadalmazását. A probléma ezzel az érveléssel csupán az, hogy a társadalmainak egyre kevésbé képesek biztosítani a megfelelő oktatáshoz való jogot minden állampolgárunk számára, ugyanolyan mértékben (ha valaha is tudták), továbbá a nagyvállalati kapitalizmusban egy új tudásarisztokrácia alakult ki, mely a 17. századi tudásarisztokráciához hasonlóan kisajátítja a minőségi oktatáshoz való hozzáférést. Az oktatással tehát nemigen lehet magyarázni a nagyarányú jövedelmi egyenlőtlenségek igazságosságát társadalmunkban.

A másik fogalom a munkaérték fogalma, ami mindig is egy fluid fogalomként jelent meg. Ezt a fogalmat teljeskörűen kevesen mérik a közgazdászok közül. Tekintsünk például Lockwood és Nathanson munkáira, akik az externális hatást (társadalmi ráfordítás), és a spillover effect-et (társadalmi haszon) hasonlították össze több jól fizető, magas presztízsű munkakörben, hogy megvizsgálják, a munkaérték fogalmát. Minden esetben azonban az érték meghatározás dilemmájába ütköztek, ami állításuk szerint túlzottan szubjektív megítélés alá esik és mérhetetlen, így az ebből fakadó következtetések is szubjektív alapokon állnak. Ezzel nem kerültünk sajnos közelebb a kérdésünk megválaszolásához.

42 BERGMAN i. m. 210.

2009-ben azonban a New Economics Foundation kidolgozott egy olyan módszertant, melyben hat különböző munkakörnek a fizetését és a munkakör által termelt pozitív vagy negatív társadalmi hasznosságot tudták egzakt módon kimutatni.⁴³ A NEF célja pontosan a munkaértékének a meghatározása volt, melyben próbáltak leszámolni azokkal a társadalmunkban uralkodó mítoszokkal, mint például, hogy egyértelmű kapcsolat mutatható ki a magas fizetés és a pozitív társadalmi haszon között, vagy a magas jövedelmek megfelelően választják ki az arra érdemesek pozícióba kerülését, továbbá az alacsony fizetési kategóriákban dolgozók kevesebbet dolgoznak, mint a magas fizetésű társaik.

Esettanulmányukban három alacsony fizetésű – kórházi takarító, szemétfeldolgozó üzemben dolgozó, illetve gyermekgondozó – és három magas fizetésű – bankár, reklámügyevezető és adókönyvelő – fizetéseit és munkájuk értékét hasonlították össze. Eredményeik azt mutatják, hogy minden magas fizetésű pozícióban dolgozó munkája, hihetetlen magas társadalmi költségekkel jár. Csak pár példa erre, egy a Londoni City-ben dolgozó bankár miközben 500.000 és 10.000.000 font közötti éves fizetést kap, minden létrehozott fontért elpusztít 7 font társadalmi értéket. Ennek ellentettje igaz épp az alacsony fizetésű munkahelyekre. Egy gyermekgondozó által megtermelt minden egyes font 7–9,50 font közötti plusz társadalmi hasznot generál a társadalom számára. Azonban ők nem több millió fontos fizetést visznek haza, csupán 10–25.000 font között keresnek évente.⁴⁴

Mindebből látható, hogy társadalmunkban a jövedelmek abszolút nem a hozzáértést, a rátermettséget, a megfelelőességet, vagy akár a társadalmi és környezeti hasznokat tükrözik. A jövedelmek esetében az elvégzett munka ugyanis nem kapcsolható olyan általános fogalmakhoz, mint társadalmi vagy környezeti haszon, hanem pusztán gazdasági haszonként nyernek értéket.⁴⁵

Látható tehát, hogy mivel a társadalmi és környezeti költségeket nem számolják megfelelően a bérezések során, a piac általában túlárazza azokat a munkaköröket, amelyeknek jelentős negatív környezeti vagy társadalmi hatással járnak és alulárzza azokat pozíciókat, melyek magas társadalmi

43 NEW ECONOMICS FOUNDATION: *A Bit Rich: Calculating the real value to society of different professions*. 2009. <https://neweconomics.org/2009/12/a-bit-rich> (2020. 08. 19.)

44 Uo. 77.

45 Természetesen rendkívül leegyszerűsítve s össze is mosva tárgyalom most az értéktelentő és vagyontelentő munkakörök közötti különbségeket, ugyanakkor már ebből is látható, hogy rengeteg olyan munkakör van, melynek társadalmi hasznosulásával, a hozzá köthető társadalmi presztízs és a hozzá kapcsolódó fizetések messze nem állnak arányban.

és értéket képviselnek. Ugyanakkor legalább nem feleslegesen dolgozunk, ugye? Vagy mégis?

5. Felesleges melók

David Graeber antropológus válasza a fenti kérdésre lesújtó: sajnos igen, rengeteg teljesen felesleges munkát végzünk. Graeber a kapitalizmus krízisét nem a fogyasztás oldaláról elemezte, hanem abból indult ki, hogy milyen minőségű és értékű munkákat végzünk, és így jutott el a felesleges melók („Bullshit jobs”) fogalmához.⁴⁶

Graeber azon munkavállalók adataiból indult ki, akik saját bevallásuk szerint is értelmetlen, felesleges (bullshit) munkát végeznek. Olyan pozíciók ezek, melyek tökéletesen nélkülözhetők, s a benne dolgozók pusztán alibi munkavégzést folytatnak. Graeber adatai alapján ezek a munkakörök a nagyvállalati kapitalizmusban terjedtek el nagy számban, amikoris rengeteg új munkakör és szektor emelkedett ki a „semmiből”. A közigazgatásban és a mezőgazdaságban dolgozók száma csökkent, ezzel párhuzamosan a menedzseri, értékesítői, tanácsadói, szolgáltatóipari szegmensekben a munkások számaránya megháromszorozódott 1910 és 2000 között. Mindez nem azt jelenti, hogy több fodrász vagy pincér lett a szolgáltatóiparban, hanem a szolgáltatóipar azon része duzzadt fel, ami kimondottan az információgazdaság működéséhez köthető.

Ezek a munkakörök elsősorban azért jöttek létre Graeber szerint, hogy munkát, de pontosabb inkább az a kifejezés, hogy munkahelyeket biztosítsanak, s ebből megfelelő jövedelmet az embereknek a fogyasztáshoz. A pusztán gazdasági okokon azonban Graeber túlmegy, és véleménye szerint egy morális és politikai dimenzió is meghúzódik ezen munkakörök kialakulása mögött, melyben a tőkésosztály egyik félelmére adtak választ, miszerint, boldog és szabadidővel rendelkező, önálló emberek tömegei a fennálló rendszer bomlasztói is lehetnek egyben. Így fontos minél inkább lekötni az emberek tömegeit. Ezért (is) alakult ki az, hogy a munkájuk nagy részében az emberek unalmas meetingeken ülnek, vagy semmitmondó motivációs szemináriumokon, esetleg Facebook profiljukat frissítik, vagy online vásárolnak.

A Graeberi definíció szerint „a felesleges meló, egy olyan foglalkoztatási forma, amely annyira értelmetlen, és szükségtelen, hogy még az abban dolgozó munkavállaló sem tudja a munka értelmét és létezését igazolni. Továbbá a benne dolgozó munkavállalót szerződés köti, hogy szükségét érezze annak, hogy

46 GRAEBER i. m. 231.

úgy tegyen, mintha nem ez lenne a fennálló állapot”.⁴⁷ Fontos kihangsúlyozni, hogy ezek a munkák se nem szektorspecifikusak, se nem ágazatspecifikusak, vagy végzettség specifikusak. Sokszor jól fizető, jó munkakörülmények között végzendő állásokról van szó. A felesleges munkák nem a rossz munkáknak felelnek meg, nem olyan munkák amiket rossz elvégezni, és rosszul is fizetik őket (azonban lehet érteni az értelmüket), hanem egyszerűen csak szükségtelenek és maga a munkavállaló is tisztában van azzal, hogy szükségtelen munkát végez. Graeber nem reprezentatív becslése alapján az Egyesült Királyságban a felesleges melók számaránya körülbelül 20%-os lehet. Hollandiában azonban, ahol reprezentatív mintán mérték is a számarányukat, 40%-os országos arányt mutattak ki. A felesleges melók, minden munkakörre jellemzőek, hisz minden munkakörre jellemző az, hogy a munkavállaló többé vagy kevésbé feleslegesnek érez egy munkafolyamatot. Elég, ha csak az országos reprezentatív felméréseket nézzük, ahol a munkavállalók a munkaidejük több mint felét (54%) érzik saját bevallásuk szerint haszontalannak. Épp ebből kiindulva a felesleges munkák is lehetnek részben, többségben és teljes egészében felesleges melók.

Graeber nem kevés humorral és szarkazmussal, amely minden írására jellemző, tipologizálja is a felesleges melókat. S egy öt szegmensű, felesleges meló tipológiát állít fel: a lakáj munkakörben dolgozók (flunkies), az ostoba munkakört végzők (goons), a ragasztószalagozók (duct tapers), a dobozcímkézők (box tickers) és a feladatkiötlők (taskmasters). Graeber írásaira jellemző, hogy inkább gondolatébresztő írások, mintsem kiforrott alátámasztott tipológiák jelennek meg bennük. Ebből kifolyólag az 5 szegmensű tipologizálása is rendkívül elnagyolt, és kissé homályos is az egyéni és társadalmi verifikálhatósága a tipológiának. A rendszerezés az olyan munkaköröktől kezdődik, amelyek arról szólnak, hogy valakinek a pusztá státuszszimbólumának kifejezői legyenek, és olyanokkal folytatódnak, amelyek a pusztá agresszió jelzésére szolgálnak, vagy a saját maguk által elrontott tevékenységét orvosolják újra meg újra, vagy amelyek a megbízhatóság pusztá látszatát tartják fenn. Az ötödik csoportba tartozó munkakörök pusztán azért léteznek, hogy más munkakörök számára találjanak ki újabb és újabb felesleges feladatokat.

Ami ezekben a munkákban gazdasági mutatókkal nem megérthető, az épp az, hogy a klasszikus közgazdaságtani elmélet homo oeconomicus elmélete szerint, azoknak a munkavállalóknak, akik ezekben a munkakörökben dolgoznak a szerencse fiainak kéne érezniük magukat. Ugyanis egy olyan dologért kapnak fizetséget, amiért minimális erőfeszítést kell csak tenniük. Ezzel minimalizálják a költséget és maximalizálják a hasznukat.

47 GRAEBER i. m. 10.

Ennek a munkavállalói érzésnek azonban pont az ellentéte az igaz. A munkavállalók magas stresszről, etikai bizonytalanságról, frusztrációról számolnak be. Épp saját maguk önértékelésében bizonytalanodnak el, de ezen túlmenően elvesztik azt a lehetőségüket is, hogy értékes hatással legyenek a világra. Ezt a pszichológiai válságot nehéz másként értelmezni, mint rendszerszintű etikai és morális dilemmát.

Friedrich Schiller szerint, aki Kant erős hatására több évig filozófiai munkák írásába kezdett, a szabadság képesség arra, hogy létrehozzunk dolgokat, csupán abból kifolyólag, mert képesek vagyunk erre.⁴⁸ Ugyan Schiller munkáiban nem pontosan kidogozottak a filozófiai állítások, inkább a költészet képiességével ragadják meg és adják át a költő gondolatait, a szabadságról írt gondolatai azonban rendkívül fontossá válhatnak a posztmodern munkakörök esetében. Schillernél a szabadság, az eszme, a valóság a természet, a szellem és az érzékiség ellentmondásai feloldódnak a szépségben: „A szabadság a jelenségben: ez volna a szép”. Magának a munkának is egy ilyen [vagy lehet(ne) ilyen] feloldódás funkciója, ha azonban felesleges melókat végzünk, melyekben ráadásul rá is vagyunk kényszerítve, hogy az ellentétét tettesük annak, amit épp cselekszünk, épp a létrehozás képességétől a szabadságától fosztjuk meg magunkat. Ez a szabadságmegvonás együtt jár a világra való hatásunk megvonásával is, és ez elképesztő rombolást tud véghezvinni az emberi pszichében, a társadalmi normarendszer etikai vetületét pedig kiüresíti.

6. Összegzés – Mit csináljunk?

Ahhoz, hogy eljussunk a posztmodern munka feleslegességéig természetesen a gazdasági okokon túlmenően egy szocializációs folyamat is szükséges, melynek során az állami oktatási rendszerben elsajátítjuk, hogy hogyan tudunk egy másik ember direkt szupervíziója alatt dolgozni, hogyan tudunk munkát színlelni, amikor egyáltalán nem végzünk munkát. Elfogadjuk azt, hogy azért a munkaért, amit az ember szívesen végez, kevés pénzt fog keresni, s hogy társadalmunk tele van olyan munkakörökkel, amelyek azért fizetnek, hogy ne élvezzük azokat. Elfogadjuk, hogy egy olyan társadalomban élünk, ahol karnyújtásnyira van a 15 vagy 20 órás munkahét, e helyett értelmetlen feladatok elvégzésével töltjük az időnket, heti 80 órában, a munkavégzés nevében. Elfogadjuk, hogy a munkaérték elvált a társadalmi és környezeti értékektől. Elfogadjuk, hogy a '70-es évek óta egyre többet dolgozunk és lassan eltűnnek

48 RADNÓTI Sándor: Szabadság a jelenségben – Friedrich Schiller: Művészetfilozófiai és történelemfilozófiai írások, *Holmi*, 2007/július, <https://www.holmi.org/2007/07/szabadsag-a-jelensegben> (2020. 08. 19.)

a szabadidőnk morzsái is. Elfogadjuk, hogy társadalmunk rohamos sebességgel halad a szélsőséges jövedelmi polarizáció felé. Munkahelyeink pedig egyre bizonytalanabbak, rövidebb időjűek és hakni jellegűek. Elfogadjuk, hogy lehet, hogy lassan visszatérünk a feladat alapú munkavégzésekhez, ami azonban egészen biztosan egy újfajta feladat és idő alapú munkavégzést jelent majd, semmint egy kapitalizmus előtti állapot újraélését, és amelyben tömegek számára jön el az egzisztenciális és munka bizonytalanság és csupán kevesek számára teremődik meg a hihetetlen jólét.

Ha mindezt nem szeretnénk elfogadni, akkor számos olyan társadalmi és gazdasági technika közül választhatunk, melyek változást tudnak hozni a fent leírt folyamatokban. Választhatjuk a pénz újraelosztását, például az alapjövedelem bevezetésével, az idő újraelosztása (rövidebb munkahéttel), a minőségi oktatás demokratizálása és alapjoggá tételét, a közterhek újragondolását (például a tőke progresszív adózásával), az adatok és robotizáció kérdéseinek konszenzusos megoldáskeresését, a közösségi hatalomgyakorlás és érdekérvényesítés kiterjesztésével, vagy a vagyonteremtő és értékteremtő munkakörök újragondolását, társadalmi-, környezeti- és fenntarthatósági szempontok mentén. Esetleg írhatunk esszészzerű tanulmányokat is, amelyek megírására rengeteg munkaidőt fordíthatunk és csak remélni tudjuk majd, hogy nem volt teljesen értelmetlen a munkavégzésünk.